

علامه طباطبائی یادنامه علم

دفتر ششم (۱۳۹۹)

مجمع عالی حکمت اسلامی

علاطم طبیب یادنامہ

دفتر ششم
مجموعہ مباحث سال ۱۳۹۹

تہیہ و تنظیم
مجمع علی حکمت اسلامی

بخش اول: مباحث گروه‌های علمی

نظریه اعتباریات علامه طباطبائی رحمته الله علیه؛ به منزله نظریه کنش‌گری ذهن آزاد و تأثیر آن
بر علوم انسانی ۱۵

◀ دکتر هادی موسوی

مقایسه مفهوم شناختی محاکات و اعتبار با نگاه به نظریه اعتباریات علامه
طباطبائی رحمته الله علیه ۴۱

◀ حجت‌الاسلام والمسلمین محمد بختیاری

تحلیل واقع‌نمایی محاکات با نگاه به نظریه اعتباریات علامه طباطبائی رحمته الله علیه ۶۹

◀ حجت‌الاسلام والمسلمین محمد بختیاری

ملاصدرا و نسبت ساحت اجتماعی انسان با تعریف فلسفه و غایت‌شناسی علامه
طباطبائی رحمته الله علیه از فلسفه ۸۷

◀ دکتر سیدمهدی امامی‌جمعه

شیعه در اسلام علامه طباطبائی رحمته الله علیه و مستشرقان ۱۰۳

◀ دکتر حسین کلباسی‌اشتری

۱۲۷ بررسی آداب و رابطه آن با اخلاق از منظر مرحوم علامه طباطبائی

حجت الاسلام دکتر جمال سروش

۱۵۳ اخلاق حرفه‌ای و نظریه شاکله علامه طباطبائی

حجت الاسلام دکتر مهرداد آقاشریفیان

۱۷۱ رئالیسم از دیدگاه علامه طباطبائی

حجت الاسلام دکتر مهدی عبداللّهی

تبیین روش حضرت علامه در تفسیر قرآن کریم و مقایسه آن با سایر مکاتب

تفسیری (۱) ۱۹۵

آیت الله محمدباقر تحریری

تبیین روش حضرت علامه در تفسیر قرآن کریم و مقایسه آن با سایر مکاتب

تفسیری (۲) ۲۰۹

آیت الله محمدباقر تحریری

نگاهی انتقادی به برداشت‌های معاصران از حکمت عملی علامه طباطبائی

۲۲۵

دکتر حسام‌الدین شریفی

بررسی انتقادی نظریه هربرت هارت پیرامون قانون مدرن با تکیه بر آراء علامه

طباطبائی ۲۵۱

حجت الاسلام دکتر رضا آذریان

چالش‌های اخلاقی فروش کلیه بر مبنای آراء علامه طباطبائی

۲۷۳

دکتر رحیم دهقان

بررسی دیدگاه علامه طباطبائی در مورد کثرت‌گرایی و آموزه نجات

۲۹۹

حجت الاسلام دکتر مصطفی آزادیان

ضرورت و کارویژه‌های دولت از منظر علامه طباطبائی رحمته‌الله ۳۲۵

«حجت‌الاسلام دکتر مهدی امیدی

بررسی نکته‌هایی از علامه طباطبائی رحمته‌الله در باب سیر و سلوک (دو جلسه) ۳۵۵

«حجت‌الاسلام والمسلمین سید یدالله یزدان‌پناه

بخش دوم: نشست‌های علمی

بررسی نظریه اعتباریات علامه طباطبائی رحمته‌الله ۳۹۵

«آیت‌الله فیاضی و حجج اسلام والمسلمین سید محمدعلی آل‌هاشم، رحیم شاهی و آقای دکتر میکائیل جمال‌پور

علامه طباطبائی رحمته‌الله و فلسفه علوم اجتماعی ۴۲۹

«آیت‌الله لطف‌الله دژکام و دکتر سید سعید زاهد زاهدانی

دولت اسلامی از منظر فلسفه سیاسی علامه طباطبائی رحمته‌الله ۴۴۳

«حجت‌الاسلام دکتر احمدرضا یزدانی مقدم، حجت‌الاسلام دکتر نجف لک‌زایی و دکتر محسن جبارنژاد

یازدهمین گردهمایی اساتید علوم عقلی و بیستمین گردهمایی اعضای مجمع عالی

حکمت اسلامی ۴۷۳

«حضرت آیت‌الله‌العظمی جوادی آملی «نامت برکاته»، آیت‌الله غلامرضا فیاضی و محمدباقر خراسانی

«وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا»^۱

بیست و چهارم آبان سالروز عروج ملکوتی مفسر بزرگ قرآن کریم و احیاگر حکمت اسلامی در دوران معاصر، عالم عامل و حکیم متأله حضرت آیت الله علامه سید محمد حسین طباطبایی رحمته الله علیه، بزرگ مردی از مکتب اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام و از تبار پاک اولیاء خدا و سلسله جلیله حکمای الهی، که حق حیات بر مراکز و حوزه‌های علمی و حکمی ما دارد. علامه طباطبایی را می‌توان احیاگر حکمت اسلامی در دوران معاصر نامید، چرا که با تدریس، تألیف و پرورش شاگردان پرشمار دانشمند و افتخارآفرین، توانست جلوه‌هایی نو و بدیع از فلسفه و حکمت اسلامی را به جامعه علمی عرضه و با زنده و پویا نگه داشتن جریان فلسفی در ایران اسلامی، دریچه‌ای جدید از ظرفیت فراوان حکمت اسلامی بگشاید و در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد. این عالم فرزانه و حکیم الهی در دوران ظلمات پدید آمده از هجوم موهومات حس‌باوران و مادی‌گرایان با نقد اندیشه‌های الحادی، و با بهره‌گیری از قرآن، معارف اهل بیت علیهم السلام و علوم عقلی اسلامی، توانست حقانیت و تفوق تفکر الهی را در قبال انواع توهومات متفلسفان، سفسطه‌اندیشان و مادی‌گرایان به اثبات برساند. با توجه به منش علمی حضرت علامه در پیوند قرآن، برهان و عرفان، و همیت و جدیت ایشان در عرصه

تدریس، تألیف و پرورش شاگردان، با افتخار می‌توان گفت میراث حکمی، فلسفی و تراث علمی و قرآنی این سالک الی الله همچنان زنده، پاینده و رونق بخش محافل علمی و فرهنگی ما بوده و خواهد بود.

مجمع عالی حکمت اسلامی در سی و نهمین سالگرد ارتحال این حکیم الهی و عالم ربانی و مفسر عظیم قرآنی در راستای معرفی و به پاس ارج نهادن و اجلال از خدمات علمی و اخلاقی حضرت علامه، ششمین ویژه برنامه‌های بزرگداشت علامه طباطبایی را در قالب ۲۱ برنامه علمی از ۱۷ لغایت ۳۰ آبان ۱۳۹۹ طراحی، برنامه‌ریزی و در شهرهای قم، اصفهان، تهران، تبریز و شیراز اجرا کرد که در مجموع ۱۷ نشست تخصصی از سوی گروه‌های علمی مجمع عالی حکمت اسلامی، ۳ نشست علمی عمومی در قم، تبریز و شیراز برگزار، ضمن اینکه یازدهمین گردهمایی اساتید علوم عقلی نیز با سخنرانی حضرت آیت الله العظمی جواد آملی «دامت برکاته» به صورت مجازی و زنده نیز به همین مناسبت برگزار شد.

مجموعه مباحث، مطالب و برنامه‌های برگزار شده در ششمین بزرگداشت در قالب دفتر ششم یادنامه علامه طباطبایی از سوی مجمع عالی حکمت اسلامی تدوین و تنظیم، که توسط انتشارات حکمت اسلامی منتشر و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت.

لازم می‌دانیم از مساعدت اساتید و فضلاء بزرگوار در ارائه بحث، و از همکاری و برنامه‌ریزی مدیران گروه‌های علمی مجمع عالی حکمت اسلامی و از همراهی جمعی از مراکز علمی، فرهنگی و اجرایی به‌ویژه تولیت و دست‌اندرکاران مدرسه علمیه مروی تهران، نماینده مقام معظم رهبری در استان آذربایجان شرقی و امام جمعه تبریز، نماینده مقام معظم رهبری در استان فارس و امام جمعه شیراز و ... که در برگزاری ششمین ویژه برنامه‌های بزرگداشت نهایت مساعدت را داشته‌اند سپاسگزاری نماییم. همچنین از همکاری اعضای محترم شورای کتاب مجمع عالی حکمت اسلامی؛ حجج اسلام والمسلمین آقایان حمید پارسانیا، عزالدین رضائزاد، حسن رمضان، علی عباسی، نجف لک‌زایی، محمد فنایی اشکوری و حسن معلمی و از تلاش و پیگیری همکاران عزیزمان در بخش‌های مختلف اجرایی مجمع عالی حکمت اسلامی که در طراحی و برگزاری ششمین ویژه برنامه بزرگداشت علامه طباطبایی و

آماده‌سازی و نشر این اثر همت نموده و همکاری داشته‌اند، تقدیر و تشکر داشته باشیم.
امیدواریم در سایه الطاف الهی و توجهات اهل بیت عصمت طهارت علیهم‌السلام و با مساعدت و
همراهی اساتید، دانش‌پژوهان و حکمت‌دوستان و بر اساس برنامه‌ریزی مناسب و جامع،
بتوانیم نسبت به تبیین و ترویج حکمت اسلامی و ظرفیت‌های فراوان آن و معرفی حکمای
بزرگ ایرانی اسلامی و نشر میراث گران‌بهای حکمت و حکمای اسلامی، نقش مؤثرتری ایفا
نماییم. ان شاء الله

محمدباقر خراسانی

مدیر مسئول انتشارات حکمت اسلامی

زمستان ۱۴۰۰

بخش اول

مباحث گروه‌های علمی

نظریه اعتباریات علامه طباطبائی رحمته الله علیه؛ به منزله نظریه کنش‌گری ذهن آزاد و تأثیر آن بر علوم انسانی

تاریخ ارائه

۹۹/۸/۱۹

نحوه برگزاری:

حضور و مجازی

گروه علمی فلسفه علوم انسانی

مدیر گروه: حجت‌الاسلام والمسلمین مسعود آذربایجانی

حاضرین: حجت‌الاسلام والمسلمین مسعود آذربایجانی و آقایان دکتر هادی موسوی،

دکتر علیرضا میرزایی و احمد خابط

ارائه بحث: دکتر هادی موسوی

دکتر هادی موسوی در سال ۱۳۶۰ در شهر اراک دیده به جهان گشود. ایشان از سال ۱۳۷۵ وارد حوزه علمیه قم شده و مدرک کارشناسی ارشد در رشته مدرسی معارف اسلامی و دکترای فلسفه تطبیقی از دانشکده تربیت مدرس دانشگاه قم را دارند. همچنین در محضر اساتید برجسته‌ای چون استاد حشمت‌پور، آیت‌الله دکتر احمد احمدی، آیت‌الله موسوی گرگانی، آیت‌الله صادق لاریجانی، آیت‌الله مددی، و همچنین آیت‌الله علی عابدی شاهرودی و برخی دیگر از اساتید بزرگوار حوزه و دانشگاه در معقول و منقول تلمذ کرده‌اند.

ایشان عضو هیئت علمی گروه فلسفه علوم انسانی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دارای آثار و فعالیت‌هایی در حوزه‌های مختلف فلسفی و فلسفه علوم انسانی، تفسیر و مباحث اجتهادی است. برخی از این آثار عبارتند از: جایگاه‌شناسی حکمت عملی (در جستجوی علوم انسانی) که در سال ۱۳۹۹ به عنوان اثر برگزیده کتاب سال حوزه انتخاب شد. مجموعه کتاب‌های انسان‌کنش‌شناسی تحت عناوین: ۱. انسان‌کنش‌شناسی پوزیتیویستی؛ ۲. انسان‌کنش‌شناسی هرمنوتیکی، تفسیری و انتقادی؛ ۳. انسان‌کنش‌شناسی حکیمان پیشاصدرایی؛ ۴. انسان‌کنش‌شناسی صدرایی؛ ۵. انسان‌کنش‌شناسی اعتباری و... و همچنین کتابی در موضوع علم النفس فلسفی با عنوان مسأله نفس و بدن در حکمت صدرایی (با نگاهی به نواخته‌گرایی).

مقالات متعددی نیز از ایشان منتشر شده است که از آن جمله: ۱. مواجهه تخته ارسطو و فلسفه تکنولوژی هایدگر؛ ۲. راه‌حلی برای مسئله قدیمی تبیین تشکیک غرضی؛ ۳. هویت بدن از دیدگاه ملاصدرا؛ ۴. هستی‌شناسی پیچیدگی و ... می‌باشد.

دکتر آذربایجانی: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطّیّبین الطّاهرین سیما بقیة الله فی الارضین روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفداء. خیر مقدم عرض می‌کنم خدمت استادان ارجمند که به صورت حضوری و مجازی در خدمت‌شان هستیم. خدمت آقای دکتر موسوی که امروز با موضوع «نظریه اعتباریات علامه طباطبایی؛ به منزله نظریه کنش‌گری ذهن آزاد و تأثیر آن بر علوم انسانی» در خدمت‌شان هستیم، خیر مقدم ویژه عرض می‌کنم. مقدّمه کوتاهی عرض می‌کنم، سپس از بیان ایشان استفاده خواهیم کرد.

مرحوم علامه طباطبایی را می‌توان یکی از موفق‌ترین نوصدرایان دانست. ایشان با تربیت شاگردان و اندیشه‌ورزی و تألیف آثار متعدّد موفق شدند در ادامه آراء صدر المتألّهین و حکمت متعالیه، یک مکتب فکری به وجود آورند. این مکتب فکری به نگاه‌های فلسفی - کلامی محدود نشد و اقتضانات، لوازم و ملزومات آن به سایر علوم اسلامی و بعضی از علوم انسانی نیز سرایت کرد؛ به گونه‌ای که امروز شاهد ده‌ها و صدها تحقیق و پژوهش هستیم که مباحث را بر اساس دیدگاه‌ها و آراء علامه طباطبایی پیش برده‌اند.

یکی از دیدگاه‌های مهم علامه طباطبایی - که به‌ویژه در حکمت عملی و اخلاق مطرح است - نظریه اعتباریات است. به‌ویژه در یکی دو دهه اخیر، تقریرهای مختلفی از این نظریه تدوین شده و نشست‌های متعدّدی در خصوص آن برگزار شده است، اما هنوز هم برخی از ابعاد آن ابهام دارد و باید روشن شود. همچنین، چگونگی تأثیر این نظریه بر علوم انسانی،

باب جدیدی برای طرح دیدگاه‌های نو است.

مجدداً از آقای دکتر موسوی که ارائه این بحث را بر عهده گرفتند، تشکر می‌کنم. این برنامه به مناسبت نزدیک شدن به سالگرد ارتحال مرحوم علامه طباطبائی، از سوی گروه فلسفه علوم انسانی مجمع عالی حکمت اسلامی طراحی شده است.

دکتر موسوی: بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا و نبينا محمد وآله الطيبين الطاهرين. از مقدمه خوبی که بیان فرمودید و کار را برای بنده آسان کردید، بسیار متشکرم.

مدت زیادی است که در حوزه‌های مختلف علمی، استقبال نسبتاً خوبی از نظریه اعتباریات صورت گرفته و محققان زیادی در مورد آن مطالعه و پژوهش می‌کنند؛ به خصوص در یک دهه اخیر ورود این نظریه به حوزه علوم انسانی پررنگ شده و محققان از آن بسیار استفاده می‌کنند.

برای روشن شدن این مطلب که ورود محققان به این نظریه تا چه اندازه می‌تواند برای علوم انسانی مفید باشد و ما را به صورت‌بندی مناسبی از این علوم هدایت کند، لازم است تقریر خوبی از این نظریه ارائه دهیم؛ زیرا، همان‌طور که فرمودید تقریرهای مختلفی از این نظریه وجود دارد و ظاهراً بسیاری از تقریرهای موجود نمی‌توانند ما را به علوم انسانی برسانند. برای اینکه بتوانیم بر اساس شواهد مناسب تقریر درستی ارائه دهیم، باید سابقه این نظریه را بررسی کنیم و ببینیم علامه چگونه به آن رسیده است.

جایگاه اعتباریات در آثار علامه

با مراجعه به آثار علامه درمی‌یابیم که ایشان بحث از اعتباریات را به دو شکل صریح و غیرصریح مطرح کرده‌اند. شکل صریح آن در تفسیر، فلسفه و اصول فقه به کار رفته و علامه با به‌کارگیری واژگان اعتبار، اعتباریات و دستگاه اعتباریات، مباحث اجتماعی، تربیتی و اخلاقی خود را پیش برده است. در موارد متعددی هم این اصطلاح را به‌طور غیرصریح به کار برده است. منظورم از «غیرصریح» این است که ایشان از واژگان عبور کرده و دستگاه پشت صحنه اعتباریات را به‌عنوان نظریه ذهن به کار گرفته است تا مباحث مرتبط با ذهن انسان و

شاخه‌های آن را پیش ببرد. در این زمینه می‌توان به مباحث تفسیری ایشان اشاره کرد؛ در قرآن در اسلام کاملاً روشن است که از نظریه اعتباریات استفاده کرده‌اند؛ البته واژگانی که به کار می‌برد با آنچه که «اعتباریات» می‌نامیم بسیار فاصله دارد، اما مفاهیمی که به‌عنوان مراحل ذهن بیان شده همان مفاهیم اعتباری است.

ایشان در نگارش‌های مستقل و غیرمستقل خود به مسئله اعتباریات پرداخته است؛ در المیزان، اصول فلسفه و روش رئالیسم، قرآن در اسلام، انسان قبل از دنیا، مجموعه رسائل فارسی و عربی، رسائل سبعة و ... از اعتباریات نام می‌برد و چند صفحه در مورد آن صحبت می‌کند. ایشان دو رساله را به‌صورت مستقل در مورد اعتباریات نگاشته است؛ رساله اعتباریات که در رسائل سبعة (مجموعه رسائل عربی) چاپ شده است، و مقاله ششم اصول فلسفه و روش رئالیسم با عنوان «ادراکات اعتباری» کاملاً به این موضوع اختصاص دارد.

باتوجه به گستردگی گونه‌های مختلف اعتباریات و اینکه علامه از آنها به‌صورت متنوع در دانش‌های مختلف استفاد کرده است، اگر نتوانیم حدود و اصول گونه‌های مختلف اعتباریات را شناسایی کنیم، ملاک‌های این گونه‌ها با هم خلط می‌شوند و قضاوت‌های نادرستی در مورد این نظریه صورت می‌گیرد. ایشان این نظریه را در دانش‌های زبانی، تفسیری، علوم اجتماعی، اصول فقه، مباحث اعتقادی و به‌طور کلی در همه مباحث مرتبط با زندگی بشری وارد کرده است. بنابراین، نمی‌توان به‌آسانی و با بساطت در مورد اعتباریات سخن گفت.

علامه در یک تقسیم‌بندی، اعتباریات را به دو قسم اعتباریات در برابر ماهیات و اعتباریات عملی تقسیم می‌کند. اعتبارات عملی لازمه قوه فعاله انسان هستند و به دو قسم عمومی و خاص تقسیم می‌شوند. علامه برای این قسم از اعتبارات (اعتبارات عملی) ویژگی‌هایی را بیان می‌کند:

- پنداری و مربوط به قوه واهمه هستند.

- در انسان و حیوان وجود دارند.

- معانی غیر حقیقی هستند، اما بر اساس حقیقت ساخته می‌شوند.

- گرچه غیر حقیقی هستند، اما امور حقیقی بر آنها مترتب می‌شود.

- صدق آنها بر جهان خارج دائمی است.

- این معانی بر ساخته عقل عملی هستند و عقل عملی آنها را در نیروی پندار (قوه واهمه) می‌سازد.

- گرچه این اعتبارات ثابت هستند، اما مصادیق‌شان با تغییر نیازها، زمان، فرهنگ‌ها و محیط‌های جغرافیایی تغییر می‌کند.

- این قسم از اعتبارات برهانی نیستند و در زندگی فردی و اجتماعی به کار می‌روند. علامه در تقسیم‌بندی دیگری، اعتبارات را به قبل از اجتماع و بعد از اجتماع تقسیم می‌کند؛ اعتبارات قبل از اجتماع نظیر وجوب، حسن و قبح، اخف و اسهل، استخدام، اجتماع و متابعت از علم را شامل می‌شود، و اعتبارات بعد از اجتماع که در داخل اجتماع شکل می‌گیرند نظیر ملکیت، زوجیت، ریاست و مرئوسیت و اعتباراتی که در مورد تساوی طرفین است (امور خرید و فروش و مسائل اقتصادی جامعه) را شامل می‌شود. در کتاب انسان، کنش‌شناسی اعتباری در مورد اقسام اعتبار به تفصیل بحث کرده‌ایم.

بررسی تاریخی مفهوم اعتباریات

برای ارائه تقریری درست از این نظریه - به عنوان یک نظریه نوظهور - همان‌طور که خود علامه نیز تأکید می‌کند باید تاریخ آن را مطالعه کنیم و ببینیم این نظریه پیش از علامه در کدام حوزه‌ها کارکرد داشته است.

طبق مقاله استاد عابدی شاهرودی در مورد مسأله اعتباریات، سکاکی نخستین کسی است که اعتبارات را در علم بلاغت و در کتاب مفتاح‌العلوم به کار برده است. البته او در سطح نظریه‌پردازی نامی از «اعتبار» به میان نمی‌آورد و مسئله «حقیقت ادعایی» را مطرح می‌کند. حقیقت ادعایی، دادوستد فکری با منطقه حقیقی و نسخه‌برداری از روی آن است. تعریف علامه از اعتبار، دقیقاً بر توضیح سکاکی در این مورد صدق می‌کند.

حقیقت ادعایی با تشبیه آغاز می‌شود و این تشبیه، عمل قوه عاقله بر محسوسات یا معقولات است. وقتی این تشبیه تکمیل شود به تمثیل منطقی می‌رسد. با بی‌نهایت‌سازی تشبیه به استعاره می‌رسیم؛ به این ترتیب که مثلاً در مرحله اول برای تشبیه قامت یار به سرو

می‌گوییم «یار من مانند سروی بلند قد است». اینجا ادات تشبیه (مانند) ذکر می‌شود، اما وقتی تشبیه به بی‌نهایت می‌رسد «مانند» از بین می‌رود و مشبّه، به خود مشبّه‌به تبدیل می‌شود. در ادبیات فارسی هم موارد متعدّدی از این استعاره‌ها وجود دارد؛ مثلاً حافظ می‌گوید:

مرا در خانه سروی هست کاندر سایه قدش

فراغ از سرو بستانی و شمشاد چمن دارم

حافظ به جای اینکه بگوید یار من مانند سرو است، می‌گوید من در خانه سروی دارم که با وجود آن از سرو بستان و شمشاد چمن بی‌نیاز هستم.

بنابراین، نخستین کارکرد اعتبار با عنوان «حقیقت ادّعایی» در زبان و در منطقه قوه واهمه و خیال و در نهایت ذهن اتفاق می‌افتد.

مفهوم اعتبار از بلاغت آغاز شده و وارد علم اصول هم شده است. بسیاری از محققان طراز اول این علم، نظیر محقق نائینی، محقق عراقی و محقق اصفهانی این مفهوم را به کار می‌گیرند و اساساً موجودات را بر اساس آن دسته‌بندی می‌کنند.

محقق نائینی موجودات را به سه دسته تقسیم می‌کند: موجودات متّصلِ عینی - اعم از مجرد و مادی - موجودات انتزاعی نظیر فوقیت، تحتیت و ...، و موجودات متّصل در عالم اعتبار نظیر ملکیت و زوجیت.

محقق عراقی نیز در یک تقسیم‌ثنائی موجودات را به دو دسته تقسیم می‌کند: موجودات تکوینی و بی‌نیاز از اعتبار، و موجوداتی که نیازمند جعل هستند. وی می‌گوید اگر طرفین اعتبار مبیاعه‌ای انجام دهند، بنابر حمل شایع واقعی اعتباری به نام ملکیت پدید می‌آید. امر اعتباری، واقعی میان ادعا و تکوین و یکی از موجودات این جهان است.

محقق اصفهانی نیز از این نظریه بسیار استفاده کرده و مباحث مفصّلی را در مورد اعتبار مطرح کرده است. اما در نهایت، ظاهراً اعتبار را به عنوان یک مقوله اضافه لحاظ می‌کند.

این مطالعه تاریخی مختصر پیرامون مفهوم اعتبار به ما نشان می‌دهد اعتباریات یا در منطقه پدیده‌های ذهنی و پنداری و علوم بلاغی استفاده می‌شوند و یا در پدیده‌های اجتماعی؛

به این معنا که محققان علم اصول برای صدور حکم در مورد وضعیت‌های اجتماعی و پرداختن به پایه‌های مباحث فقهی لازم می‌دانستند در مورد این پدیده‌های اجتماعی صحبت کنند.

تا اینجا، حداقل دو منطقه از این نظریه در تاریخ اعتبار مشخص شد، اما برخی عبارت‌های علامه در رساله اعتباریات نشان می‌دهد ظاهراً اعتباریات مورد نظر ایشان به همین دو مورد منحصر نمی‌شود:

و إنا لسنا ننسى مساعي السلف من عظماء معلّمين و قدمائنا الأقدمين، و جهدهم في جنب الحقائق، فقد بلغوا ما بلغوا، و اهتدوا و هدوا السبيل، شكر الله مساعيهم الجميلة، لكننا لم نرث منهم كلاماً خاصاً بهذا الباب

اینکه شخصیت بزرگی مانند علامه طباطبایی در مورد میراث اعتباریات چنین سخن می‌گوید، بسیار عجیب است.

به نظر می‌رسد اعتباریات در تقریر علامه به گونه دیگری رقم می‌خورد و همین امر، راه را برای علوم انسانی باز می‌کند؛ به عبارت دیگر، در نظریه علامه نمی‌توان اعتباریات را به صورت بسیط در نظر گرفت و به ساخت‌وسازهای ظاهری آن اکتفا کرد؛ زیرا، این ساخت‌وسازها قبلاً هم وجود داشته است. به نظر می‌رسد علامه به دنبال دستگاهی است که در پشت اعتباریات وجود دارد و این فقط به کاربرد زبانی و اجتماعی اعتباریات منحصر نمی‌شود. درواقع، تفاوت کار علامه با گذشتگان در همین است.

برای روشن شدن مطلب لازم است تبیینی از مسئله شناخت در فلسفه اسلامی ارائه دهیم.

مسئله شناخت در عقل عملی و عقل نظری

عقل نظری مقولاتی دارد که در یک دوره با عنوان مقولات نه‌گانه شناخته می‌شد. برخی نظیر شیخ اشراق از مقولات پنج‌گانه سخن گفتند، و میرداماد در قبسات مقولات را در جوهر و عرض منحصر می‌دانست. شناخت در عقل نظری بر اساس این مقولات تنظیم می‌شد. گفته می‌شد امری که رویه‌روی ماست و آن را می‌بینیم یک هویت جوهری است؛ مثلاً، چوب و اعراضی نظیر رنگ، شکل و موقعیت زمانی و مکانی دارد. به واسطه مقولات است که ما شیء

را شناسایی می‌کنیم؛ مثلاً، صندلی جوهری است با یک شکل خاص، در یک موقعیت خاص، با یک ترکیب خاص، با یک اندازه و کمیت و کیفیت خاص. از مقولات مختلف برای شناسایی اشیا استفاده می‌کنیم.

آیا در عقل عملی هم شناخت اتفاق می‌افتد؟ آیا اموری وجود دارند که به مثابه دستگاه شناسایی به ما کمک کنند تا موجودات جهان انسان را شناسایی کنیم؟

متون اولیه‌ای که در دست ماست نشان می‌دهد ظاهراً از ابتدا ابهام سنگینی در مورد عقل عملی وجود داشت. اخلاق نیکوماخوس که منتسب به ارسطو است جزو نخستین کتاب‌هایی است که بدون اشاره به وجود عقل عملی در مورد این موضوع صحبت کرده است. ارسطو در تقسیم‌بندی نفس یک جزو خردمند برای آن در نظر می‌گیرد. او می‌گوید این جزء دو بخش دارد، اما نامی از آنها نمی‌برد:

یک بخش، شناخت به معنای واقعی دارد، و بخش دیگر، شناخت به معنای واقعی ندارد و فقط می‌تواند بشنود.

به نظر او عقل در بخش نظری قادر به شناسایی است، اما در بخش عملی، توانایی شناسایی ندارد و خرد به معنای واقعی نیست؛ بنابراین، از نظر ارسطو عقل عملی توانایی شناخت ندارد و به صراحت بیان می‌کند عقل عملی فاقد دستگاه شناختی و مقولات و مفاهیم است.

در فلسفه اسلامی شرایط تاحدودی تغییر می‌کند. مسأله ابهام بسیار زیادی دارد. استاد عابدی شاهرودی در مقاله‌ای پیرامون عقل عملی ابن‌سینا کاملاً توضیح می‌دهد که فلاسفه و شارحان بزرگ ابن‌سینا چگونه با این ابهام شدید دست‌وپنجه نرم کردند. دیدگاه ابن‌سینا به گونه‌های مختلفی تفسیر شده، تاحدی که شخصی مثل خواجه نصیر معتقد است در عقل عملی شناخت داریم و صاحب محاکمات به نظریه ارسطو مبنی بر اینکه عقل عملی صرفاً مجری دستورات عقل نظری است متمایل شده است. استاد عابدی شاهرودی نشان داده‌اند که عقل عملی وقتی وارد دوره اسلامی شد این جنبه شناختی را یافت.

در پس اندیشه علامه، سلف فیلسوف ایشان (ملاصدرا) را می‌توان دید و دریافت که ایشان

این مفاهیم را در چه منطقه‌ای مطرح می‌کند. مباحث مربوط به شناخت در عقل عملی تا یک دوره به خوبی پیش می‌رفت و حتی در کتاب‌های اصلی مربوط به حکمت عملی نظیر اخلاق ناصری، طهارت الاعراق ابن مسکویه و برخی آثار دیگر بخش شناختی عقل عملی با عنوان قوه مولده شناخت روشن بود، اما به تدریج با نزدیک شدن به عصر حاضر، برخی از کتب اخلاقی که معروف هم هستند تقریباً به وضعیتی ارسطویی برگشتند و قوه عاقله را از حکمت عملی و اخلاق حذف کردند.

علامه طباطبائی خط اصیل مسأله شناخت را در فلسفه پیدا کرد و همین امر نقطه موفقیت ایشان است. ایشان در رساله اعتباریات هنگام بحث از این موضوع می‌فرماید: و هذه المباحث أشبه بأن يتفرع على علم النفس؛ اگر بخواهیم جایگاه این مباحث را روشن کنیم، به مباحث علم النفس بسیار نزدیک، و درواقع می‌توان گفت دنباله آن هستند.

تعریف ایشان از اعتبار چنین است: اعطاء حد شیء أو حکمه لشیء آخر؛ تعریف یک شیء یا حکم آن را به شیء دیگری بدهیم. درواقع نوعی مدل‌سازی است، به این معنا که تعریف یا حکم یک چیز را از جایی (عقل نظری) بگیریم و به چیز دیگری بدهیم؛ این امر در عقل عملی اتفاق می‌افتد.

۲۴

عطف میان حد و حکم توسط علامه، سابقه‌ای تاریخی در نظر محقق اصفهانی پیرامون تفکیک اعتبار و تنزیل دارد. ایشان با این عطف مشکل اعتبار و تنزیل را در دیدگاه محقق اصفهانی حل کرده است. چون محقق اصفهانی میان اعتبار حدّ یک شیء و حکم آن تفکیک می‌کند. استاد آملی لاریجانی نیز در درس خارج‌شان در مورد بحث تنزیل و اعتبار در محقق اصفهانی به صورت مفصل بحث کرده‌اند. امروزه برای ما روشن شده که علامه طباطبائی با عبارات کوتاهی مشکلات آن را حل می‌کند.

مقدمه‌ای که عرض کردم بسیار اجمالی بود. بخشی از مطالب این مقدمه در کتاب انسان، کنش‌شناسی اعتباری آمده است، و بخش دیگر در جایگاه‌شناسی حکمت عملی.

انواع اعتبارات

برای اینکه بتوانیم تقریر خوبی از اعتباریات ارائه دهیم لازم است سه نوع اعتبار را از هم

تفکیک کنیم؛ زیرا، خلط اینها باعث می‌شود این دستگاه به‌خوبی کار نکند:

۱. اعتبارات عقل نظری که همان معقولات ثانیه فلسفی هستند؛ مفاهیمی نظیر وجود، علامه با اعتباری دانستن مفهوم وجود و قرار دادن آن در زمره معقولات ثانیه فلسفی، به این مطلب اشاره دارد که اعتباری بودن به معنای گتره بودن نیست. اعتبار یک عملکرد عقلی است که حتی می‌تواند در مورد مفهوم مشیر به موجودات اصیل باشد (اصالت وجود). وجود مفهومی است که به یک واقعیت متأصل خارجی اشاره می‌کند و دلیل اعتباری بودن آن این است که ذهن ما نمی‌تواند به جوهره وجود خارجی بدون عبور از یک فرایند عقلی به جوهره وجود خارجی منتقل شود. ایشان در اوایل نهاییه می‌فرماید ذهن ما ضرورتاً مفهومی را می‌سازد که به آن واقعیت اصیل خارجی اشاره می‌کند.

بنابراین، یک دسته از اعتبارات، اعتبارات مربوط به عقل نظری هستند که معقولات ثانیه را شامل می‌شوند.

۲. اعتباراتی که مربوط به عقل عملی هستند. همان‌طور که فلسفه اسلامی، متفاوت از

۲۵ فلسفه یونان، شناخت را وارد عقل عملی کرد، علامه به شکل بسیار فنی به اعتبارات عقل عملی اشاره می‌کند؛ یعنی دستگاهی که عقل عملی با آن موجودات جهان اراده را هم می‌سازد و هم شناسایی می‌کند. ویژگی خاص عقل عملی این است که با دستگاهی که دارد هم پدیده‌ها و واقعیاتی را ایجاد می‌کند، و هم از طریق مفاهیمی که ما آنها را مفاهیم اعتباری عقل عملی می‌نامیم آن (امر ایجادشده) را شناسایی می‌کند.

اینجا مسأله دیگری بروز می‌کند و آن این است که عقل عملی دو دسته اعتبار دارد:

۱/۲. اعتبارات تدبیری که هیچ ارتباطی با اخلاق ندارند و صرفاً ما را به هدف‌مان می‌رسانند؛ یعنی متناسب با امیال درونی، امکانات و هدفی که داریم، مسیری را برای ما مشخص می‌کنند؛ مثلاً، اعتبار وجوب تدبیری (حسن تدبیری) از این باب است.^۱

اعتبارات تدبیری اموری هستند که کنش‌گری انسان به واسطه آنها اتفاق می‌افتد.

۱. تفکیک تدبیری و اخلاقی تفکیکی است که استاد عابدی شاهرودی در مورد عقل عملی ابن‌سینا مطرح کرده و ما در اینجا از آن برای اعتباریات استفاده کردیم، ولی در کار خودمان با عنوان «اعتبارات محتوای ساختاری» به آن اشاره کردیم.

علامه سید محمد حسین طباطبائی رحمته الله در طول عمر بابرکت خود با گفت و گوهای علمی، تدریس، تألیف و پرورش شاگردان فرهیخته و اندیشمند، نقشی کم نظیر و ستودنی در احیاء و گسترش حکمت اسلامی در دوران معاصر داشتند. تبیین شخصیت علمی و اخلاقی این حکیم متاله و بازخوانی آراء، آثار و اندیشه های ماندگار این عالم عامل و عارف واصل، تأثیر به سزایی در ترویج و توسعه گفتمان حکمت اسلامی در عرصه داخلی و بین المللی دارد. دفتر ششم یادنامه علمی علامه طباطبائی رحمته الله حاوی مجموعه مباحث و مطالب ششمین ویژه برنامه های بزرگداشت علامه طباطبائی می باشد که در سال ۱۳۹۹ از سوی مجمع عالی حکمت اسلامی طراحی، برنامه ریزی و اجرا شد.

ISBN: 978-600-8359-46-3

